

Oponentský posudek diplomové práce

Název práce: Etické aspekty sociální práce s rizikovou mládeží zaměřené na deontologickou a utilitaristickou etiku

Autor práce: Martina Jarošová

Obor studia: Etika v sociální práci

Posudek vypracoval: Lukáš Novák

Datum: 5. 6. 2020

Cíle předložené práce je obtížné nahlédnout ze samotných formulací uvedených v práci, neboť ty jsou velmi zmatené a vágní:

- „Cílem práce je zmapovat, analyzovat a definovat etické aspekty sociální práce s rizikovou mládeží v nízkoprahových zařízeních [sic] pro děti a mládež s praktickou provázaností.“ (str. 6)
- „Cílem této diplomové práce bylo poukázat na významnou souvislost mezi dvěma hlavními etickými systémy a sociální prací.“ (str. 72)

Faktickým cílem práce bylo patrně zjistit, zda pracovníci nízkoprahových center uplatňují ve své práci utilitaristické či deontologické principy, z čehož chce následně autorka vyvodit, zda je některá z těchto teorií užitečná „pro praktické využití v sociální práci...“ – tak aspoň jsou cíle práce formulovány na str. 54.

V takto koncipované práci i v její konkrétní realizaci spatřuji závažné problémy.

Začít musím konkrétní realizací práce, resp. její jazykovou podobou, neboť ta se významně promítá do celkového dojmu z práce. Autorka má velký problém srozumitelně formulovat své myšlenky: téměř na každé stránce čtenář naráží na neobratné formulace až syntakticky i lexikálně nekoherentní věty, které se nezdá pohybovat za hranicemi srozumitelnosti. Čtenář tak často získává jen vágní představu o tom, co vlastně chce autorka tvrdit, resp. zda se za větou vůbec nějaká artikulovanější myšlenka skrývá. Uvedu jen několik příkladů z úvodní a závěrečné části práce, dokumentujících, jak je obtížné z textu zjistit, jaké cíle si autorka vytyčuje a k jakým konkrétním závěrům dochází:

- „Jeho pohled na sociální práci není založen na základě racionálních předpokladů sociální práce, legislativy, ekonomie, práva, zdravotnických předmětů, ale především si zakládá na etickém a psychologickém aspektu, jejichž znalosti mi velice napomohly k tomu, abych byla schopna napsat tu část práce, kde se prolíná etika a sociální práce, etické teorie a jejich provázanost se sociální prací.“ (str. 6)
- „Obsahová struktura práce se bude týkat především dvou aspektů: charakteristiky rizikové mládeže a sociální práce s touto cílovou skupinou a etických teorií, kde bude docházet v hledání souvislostí interpretovatelné do praxe sociální práce.“ (str. 7)
- „Pátá kapitola vysvětluje podstatu utilitarismu a deontologie a následně se snaží popsat principy těchto teorií na sociální práci a ukázkou jedné kazuistiky.“ (str. 7)

- „Obor sociální práce se skládá ze zákonů, předpisů, teorií, vnitřních řádů organizací, ale to nečiní tento obor kompletní, jak se mnoho lidí může domnívat a vydařeně tuto korelaci vysvětluje oborová charakteristika fakulty, na které studuji.“ (str. 9)
- „Zajímavé pokračování této diplomové práci spatřuji v dlouhodobém výzkumu sociální práce s rizikovou mládeží zaměřený na úspěšnost mládeže v začlenění do společnosti, na základě čehož se dá zhodnotit uplatnění jednotlivých teorií v celistvém pojetí.“ (str. 71)
- „Podávat klientům informace, rady, poskytovat materiální pomoc, přístřeší je významná součást praxe sociální práce, ale nečiní však dostačující aspekt, aby sociální práce byla nazývána pomáhající profesí.“ (str. 72)
- „Tato kapitola byla zaměřena na deontologii a utilitarismus, jejichž samotnému naplnění se dostává v kapitole šesté, do nichž se aplikují poznatky a docházíme k výsledkům.“ (str. 73)

Zaráží mě, že práce této jazykové úrovně vůbec mohla být odevzdána.

Pokud jde o obsahovou stránku práce, jejím jádrem je výzkum formou polostrukturovaného rozhovoru se šesti respondenty ze dvou nízkoprahových zařízení pro děti a mládež a následná analýza získaných výsledků. Této empirické části předchází poměrně rozsáhlý teoretický úvod (zabírající 5 z celkem 7 kapitol), kde se autorka věnuje jednak různým tématům z oboru sociální práce a jednak výkladu různých etických teorií ve vztahu k sociální práci.

Pokud jde o první čtyři kapitoly věnované sociální práci, jeví se mi tato část práce – vzhledem k faktickému cíli práce – jako z velké části nefunkční a nadbytečná. Na místě je samozřejmě uvedení do problematiky sociální práce v nízkoprahových centrech pro mládež; ovšem nevidím žádný smysl v reprodukci učebnicových výpisků na obecná témata typu „psychologická dimenze sociální práce“, „rizikové chování“, „sociální prevence“ apod. To, že nějaké téma je samo o sobě důležité v kontextu sociální práce, ještě neznamená, že je třeba se mu věnovat v konkrétně tematicky zaměřené diplomové práci. Tyto pasáže vůbec nebo jen okrajově přispívají k naplnění cíle práce, uváděné informace nejsou nijak dále vytěženy a nepracuje se s nimi; vynívají proto samoučelně a v některých případech lze opravdu hovořit o „nefunkčním přilepení“.¹

Naopak téma 5. kapitoly věnované různým etickým systémům by, domnívám se, mělo být zpracováno mnohem hlouběji – pokud se jedná o *magisterskou diplomovou práci na oboru „Etika v sociální práci“*, jejímž tématem je právě postavení rozdílů v aplikaci různých etických systémů do praxe sociální práce. Na to, že se jedná o centrální téma studovaného oboru i předložené práce, prokazuje autorka v této pasáži značně povrchní a fragmentární znalost, nepokrytě čerpanou zejména z různých přehledů a příruček; místy je patrné neporozumění, a to i dosti zásadní.

Tak např. Kantovi autorka přisuzuje tezi, že „s člověkem jednáme morálně, když mu podáme takové argumenty, které může pokládat za objektivní, když s ním jednáme jako s rozumnou rovnocennou a úcty hodnou bytostí, která náleží všem.“ (str. 38) Lze se jen domýšlet, že v autorčině zdroji (nebo ve zdroji jejího zdroje, atd.) se patrně mluvilo o důstojnosti, která náleží všem lidem, a že ony „objektivní argumenty“ mají patrně nějaký původ v Kantově pojmu zobecnitelné maximy – ale zároveň je patrné, že autorka neví, o čem mluví.

¹ Viz Tomáš Veber a Petr Bauman, *Metodická pomůcka ke zpracování závěrečných prací* (TF JU 2010), str. 17.

Podobě o pár řádek níže autorka tvrdí, že „deskriptivní etika by [...] pouze uvedla počet potratů, které byly v dané společnosti vykonány a normativní etika se navíc dotazuje – „Je skutečně správné jít na potrat?“ – čímž prozrazuje elementární nepochopení podstaty deskriptivní etiky.

Kantův mravní zákon pak autorka charakterizuje jako „fakt rozumu, [který] nelze popřít a zároveň ho nedokážeme teoreticky popsat, ale ze zkušenosti víme, že existuje.“ Kdežto Kant tvrdí, že kategorický imperativ poznáváme *a priori* a teoreticky jej popisuje.

Za ještě nešťastnější však pokládám obecnější rovinu autorčina přístupu k „etickým teoriím“: totiž to, že za východisko své práce bere onen učebnicový výčet historických „teorií“, kde vedle sebe bez ladu a skladu leží „utilitarismus“, „deontologismus“, „etika ctností“, „situační etika“ a případné další položky, vždy zastoupené příslušným kanonickým autorem – Mill, Kant, Tomáš Akvinský –, aniž by byl proveden jakýkoliv pokus o ujasnění kritérií klasifikace různých teorií a tedy o *systematickou* analýzu všech alternativ. Dochází tak k tomu, že se namnoze porovnávají hrušky s jablky, podstatné alternativy unikají pozornosti, obecné koncepce se redukují na konkrétní často idiosynkratické historické realizace – a to vše vytváří konceptuální chaos. Tak například: systematicky lze rozlišit teorie konsekvencialistické od ne-konsekvencialistických, v závislosti na tom, zda mravní hodnota skutku je nebo není dána *výlučně* jeho důsledky. Pod konsekvencialismus tak spadají různé verze utilitarismu, ale patrně též Aristotelova verze tzv. „etiky ctností“; na straně ne-konsekvencialismu však kromě Kantovy zcela specifické teorie najdeme i „etiku ctností“ v Tomášově podání, ale též scholastické verze deontologismu Anselmova a Scotova typu. Dále bychom se mohli ptát: Přispívají důsledky k mravní hodnotě skutku *alespoň nějak*? Snad všichni kromě Kanta odpovědí, že ano – a nemusí to ještě být konsekvencialisté. A ještě jiné klasifikační kritérium by mohlo být: uznává daná teorie mravní hodnotu ctností? Kladnou odpověď podávají opět většinou jak utilitaristické tak deontologické koncepce, striktně zápornou opět snad jedině Kant. Je tedy patrné, že „deontologický“ přístup nelze redukovat na Kanta, že „etika ctností“ není alternativou, která by se vylučovala s konsekvencialismem či deontologismem, ale je slučitelná s oběma, atd.

Proto při zkoumání praktické aplikace nemá valného smyslu klást si otázku, zda někdo aplikuje Millův utilitarismus či Kantovu extrémní (a transcendentálním idealismem zatíženou) deontologii – sotvakdo mimo profesionální filosofy tak patrně bude činit. Smysl má ptát se v obecných kategoriích: jedná se o konsekvencialistické uvažování nebo ne? Uznává se hodnota následků nebo ne? Počítá se s hodnotou ctnosti nebo ne? Atd. – žádoucí by samozřejmě bylo začít na ještě obecnější úrovni např. rozlišením morálního realismu a irrealismu, kognitivismu a non-kognitivismu apod.

Autorce se podobné obecné uvažování částečně daří, když zkoumá možné aplikace utilitarismu – zde se udržuje na obecné rovině, rozlišuje např. utilitarismus činů a utilitarismus pravidel apod.; na druhou stranu deontologismus se jí automaticky redukuje na jeho specificky kantovskou podobu a jiné alternativy vůbec nebere v úvahu – takže např. jakýkoliv ohled na důsledky jednání hned vykládá jako utilitarismus apod. V jejím podání je tedy alternativa „utilitarismus anebo deontologismus“ falešným dilematem.

Tím se dostáváme k vlastnímu jádru práce – autorčinu výzkumu a jeho interpretaci. Mám za to, že i při vědomí všech výše uvedených výtek se autorce v zásadě zdařilo koncipovat svůj výzkum tak, aby mohla v odpovědích svých respondentů identifikovat principy jednotlivých etických teorií; tohoto cíle tedy v zásadě dosahuje.

Zásadní problém však spatřuji v následné interpretaci – tj. v problematice navozené druhou z otázek uvedených na str. 54: „Může být nějaká z etických teorií užitečná pro praktické využití v sociální práci s rizikovou mládeží v nízkoprahovém zařízení pro děti a mládež?“

Problém přitom vidím nejen v tom, jak autorka na tuto otázku odpovídá, ale už v tom, že tuto otázku vůbec klade, a že se domnívá, že může být zodpovězena na základě empirického šetření.

Předně, zdá se absurdní, pokoušet se hodnotit různé etické systémy z hlediska jejich *užitečnosti*: vždyť je-li nějaký etický systém nepravdivý, k čemu nám je, že je „užitečný“? A na druhou stranu – zavrhneme snad pravdivý systém pro jeho neužitečnost? Vždyť chceme-li vědět, jaké jednání je dobré a jaké zlé, pak o tom potřebujeme získat především *pravdivou* informaci; informace, která je pouze *užitečná*, ale její pravdivost není zaručena, nám žádné vodítko pro správné jednání neposkytne. Autorka jako by zde automaticky předpokládala jakýsi etický meta-utilitarismus – cosi jako princip: „máme se řídit tím systémem, který je užitečný“. To je ovšem jednak dogmatické, a jednak absurdní. *Skutečně* užitečný může být pouze *pravdivý* etický systém – a to ovšem není něco, co lze zjistit empirickým šetřením.

Mimoto, jako absurdní se jeví specifická odpověď, kterou autorka podává (str. 68n): totiž že různé etické systémy se „hodí“ na různé typy klientů – konkrétně deontologický přístup je vhodný pro přístup k Romům, kdežto utilitarismus spíše pro ne-romské etnikum. Zde se naplno projevuje fakt, že autorka patrně vůbec nepochopila, co to znamená, volit mezi různými etickými systémy. *Nejde* o volbu vhodné výchovné či komunikační strategie vzhledem k určitému typu klienta. Je samozřejmě zcela racionální dojít k závěru, že při jednání s klienty, kteří mají silný sklon k nedodržování pravidel (což jsou patrně podle zkušeností sociálních pracovníků typicky Romové), je třeba na dodržování pravidel trvat s mnohem větší důsledností – z důvodů výchovných i čistě „sebezáchovných“ –, kdežto v jiných případech může být naopak vhodná jistá benevolence. *To ovšem nemá nic společného s otázkou, zda platí kantovská nebo utilitaristická etika.* Možná, že tolerovat za daných okolností porušení pravidel – např. nevyločit klienta, který si proti pravidlům v centru zapálil – může být v souladu s Kantem chtěno jako obecný zákon: ne snad, že se všem klientům povolí libovolně porušovat zákaz kouření, ale že se ve srovnatelných výjimečných situacích bude vždy výjimečně jednat benevolentně. A naopak: striktní dodržení pravidel (např. vyloučení klienta za prohřešek) může být výsledkem konsekvenencialistického kalkulu: bude to mít ty nejlepší výchovné účinky jak na daného klienta, tak na všechny ostatní. Zkrátka – otázka, zda určité dítě vyžaduje spíše striktní nebo spíše benevolentní výchovu, není otázka etická, nýbrž pedagogicko-psychologická.

Volba mezi deontologismem či konsekvenencialismem není volba vhodné výchovné strategie. Je to volba mezi různými možnými odpověďmi na otázku, *jak poznám, které jednání je dobré a které zlé.* Tato odpověď se nemůže lišit podle okolností. Pokud by se lišila podle okolností, pak by to znamenalo, že ta *skutečná*, univerzálně platná odpověď na tuto otázku zní: „*to se liší podle okolností*“. Ptáme-li se, který etický systém platí, ptáme se na to, který platí *univerzálně*. Pokud žádný neplatí univerzálně, pak platí univerzálně etický systém zvaný „relativismus“, etický systém, který popírá existenci univerzálních hodnot a mravních principů – ovšem popírá ji s univerzální platností.

Toto pokládám za největší nedostatek celé práce: ukazuje se tu totiž, že autorka za celou dobu studia oboru „Etika v sociální práci“ nepochopila rozdíl mezi etickou teorií a výchovnou strategií; nepochopila, že k etickým teoriím nelze přistupovat *instrumentálně*, jako k něčemu, co mohu při své práci sociálního pracovníka *použít jako nástroj k určitému cíli*, a co tudíž hodnotím a vybírám v posledku podle toho, jak dobře to právě zvolenému cíli poslouží („Tak penicilin Vám nezabral? Tak zkusíme něco jiného...“). Etické teorie nelze „použít“ tak, že si jimi sociální pracovník (po absolvovaném studiu) obohatí svůj repertoár metod a prostředků, které při své práci aplikuje. Etická teorie má z povahy věci *absolutní nárok*: přijmout jednu znamená odmítnout všechny ostatní, nakolik jsou s ní v rozporu, neboť to znamená přijmout jisté univerzálně platné principy, které říkají, co je dobré a co je zlé. Etická teorie slouží k tomu, aby poskytla *poslední odůvodnění* všem našim mravním volbám; nemůže už tudíž sama být předmětem volby na základě nějakých dalších meta-kritérií – ať už utilitaristických či jiných.

Teologická
fakulta
Faculty
of Theology

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jestliže tedy autorka koncipovala svoji práci tak, že jejím (posledním) cílem bylo pomocí empirického šetření zjistit, které etické teorie se „v praxi osvědčují“ pro práci se kterými klienty – jak se jeví z formulace a způsobu zodpovězení VO2), pak takto koncipovanou práci pokládám za principiálně i metodologicky promyšlenou. Mezi etickými teoriemi nelze principiálně rozhodovat touto metodou – a domnívám se, že aspoň toto by měl absolvent oboru „Etika v sociální práci“ chápat.

Vzhledem k tomu, že neznám standardy, které se uplatňují při hodnocení prací z tohoto oboru, necítím se zcela kompetentní navrhnout kategoricky hodnocení práce. S ohledem na kritéria stanovená v *Metodické pomůcce* se mi však zdá, že bez ohledu na poslední, podle mého mínění nejvýznamnější výtku nemůže být vzhledem k vysoce problematické jazykově-formulační úrovni, nejasné formulaci cílů a samoúčelnosti některých „teoretických“ kapitol práce hodnocena lepším stupněm než *dobře*.

Lukáš Novák